

POVIJESNI KRAH SOCIJALIZMA I PERSPEKTIVE POSTSOCIJALIZMA

MISLAV KUKOČ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 141.82
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno 1990-01-30
Received

»Socijalizam kao svjetski proces« od početka svoje provedbe, etablirao se, protivno postulatima marksovskog idejno teorijskog projekta, primarno u industrijski i ekonomski nerazvijenim, pretkapitalističkim društvima, kao politički oktroirani društveno-ekonomski sustav. Zbiljski legitimitet socijalizam nikad nije stekao u relativno razvijenim srednjoeuropskim društvima u koja je nasilno importiran u kontekstu vojnopolitičke podjele interesnih sfera supersila, dok ga sve više gubi i u zemljama III. svijeta uslijed strukturalne nesposobnosti za prilagodbu novim uvjetima proizvodnje društveno-ekonomskog života.

Socijalizam je, kao politički oktroirani društveno-ekonomski sustav, bez ikakvih zbiljsko-povijesnih perspektiva glede prosperititnog civilizacijskog i tehnologijskog razvoja i, kao što su dosadašnja historijska iskustva pokazala, nikakvim reformama se ne može popraviti zbog statičkog karaktera vlastite strukture.

Samo radikalnim strukturalnim promjenama biti socijalizma — ukidanje političkog monopola vlasti komunističke birokracije i ekonomskog monopola državnog i paradržavnog (»društvenog«) vlasništva — moguće je stvoriti pretpostavke za izgradnju dinamična društveno-ekonomskog sustava, sposobnoga da se prilagodi nepredvidljivim okolnostima razvoja nove informatičke postindustrijske civilizacije. Rečene radikalne promjene označile bi, međutim — i u teorijskom i u praktičko-zbiljskom pogledu — prijelaz iz socijalizma u postsocijalizam.

Pojmovno određivanje socijalizma

Pojmovno određivanje *socijalizma*, ako želi biti jednoznačno, suočava se s nepremostivim poteškoćama. Naime sam izraz »socijalizam« imenuje najmanje tri temeljna pojmovna određenja: 1. filozofijsku, sociologijsku, političku ili ekonomsku *teoriju*, odnosno teorijski projekt novog društveno-ekonomskog poretka; 2. *politički pokret* koji se bori za realizaciju rečenog socijalističkog teorijskog projekta; te 3. određeni *društveni poredak*, bilo kao društveno-ekonomski sustav, ili kao prijelazni period između dvije

društveno-ekonomske formacije, što se ustanovljuje političkom akcijom istoga pokreta, kojom se ozbiljuje teorijski projekt. Ako se tome dodaju različite koncepcije socijalizma kao teorije, i na njima temeljene ideologije različitih socijalističkih pokreta, od *utopijskog socijalizma*, *guild-socijalizma*, *kršćanskog socijalizma*, *znanstvenog socijalizma*, pa sve do *nacional-socijalizma*, odnosno različiti politički i društveno-ekonomski poretci kao što su, primjerice, *realni* i *samoupravni socijalizam*, onda se tek u punoj mjeri uočava spomenuta pojmovna složenost i višesmislenost.

Pojmovno određenje socijalizma nije bez problema čak ni ako njime imenujemo najpoznatiju i najšire prihvaćenu teorijsku paradigmu — teorijski projekt »znanstvenog socijalizma« Karla Marxa i njegovih sljedbenika.

Naime, uobičajeno marksističko, odnosno u marksističkoj tradiciji uvriježeno shvaćanje socijalizma kao prijelanog razdoblja društvenog razvoja iz kapitalizma u komunizam, teško može naći legitimitet u izvornomu Marxovu izrijeku. Kritički se odnoseći prema pojmu socijalizma i komunizma utopijskih teoretika, Marx navodi da je »*komunizam* jedna dogmatska apstrakcija (...) jer je sam komunizam samo posebno, jednostrano ostvarenje socijalističkog principa.«¹ Dakle, *socijalizam* je ovdje pojmovno pretpostavljen *komunizmu*, ali ni socijalizam nije, kao takav, apsolutiziran: »A cjelokupni socijalistički princip samo je opet jedna strana, koja pogađa *realnost* prave čovjekove *suštine*.«²

Marxova daljnja teorijska elaboracija pojmova *socijalizma* i *komunizma*, premda poprilično konfuzna, ipak daje argumente za tezu da je pojam komunizma subordiniran širem pojmu socijalizma. Tako je u dijelu *Ekonomsko-filozofijskih rukopisa*, naslovljenome: »Privatno vlasništvo i komunizam«, komunizam najprije superlativno eshatologijski određen kao »dovršeni humanizam=naturalizam (...) *istinsko* rješenje sukoba između čovjeka i prirode, između čovjeka i čovjeka, *istinsko* rješenje borbe između egzistencije i suštine, između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuumu i roda. On je riješena zagonetka historije i zna da je on to rješenje.«³ No, već pri kraju istoga teksta komunizam je skinut s trona završetka povijesti, ustupivši to sankrosantno mjesto socijalizmu: »Ali socijalizam kao socijalizam ne treba više takvog posrednika; on počinje od *teoretski* i *praktički* *čulne* čovjekove i *prirodne svijesti* kao *bića*. On je pozitivna čovjekova *samosvijest*, koja nije više posredovana ukidanjem religije, kao što je *stvarni život* pozitivna čovjekova

¹ K. M a r x, »Pismo Rugeu«, u: K. M a r x — F. E n g e l s, *Radni radovi*, Kultura, Zagreb, 1953, str. 38.

² *Ibid.*

³ K. M a r x — F. E n g e l s, *Op. cit.*, str. 228.

stvarnost, koja nije više posredovana ukidanjem privatnog vlasništva, *komunizmom*.⁴ Budući da je pojmovno sveden na puko ukidanje privatnog vlasništva, komunizam gubi smisao eshatologijskog dovršetka povijesti, izrijeckom: »komunizam nije kao takav cilj ljudskog razvitka — oblik ljudskog društva«, nego »nuždan oblik i *energičan* princip najbliže budućnosti«.⁵

Bez obzira na to što je kasnije Marxovo razlikovanje, u *Kritici Gotskog programa*, »prve« i »više faze komunističkog društva« postalo u marksističkoj tradiciji osnovom za uobičajeno stupnjevanje socijalizma i komunizma, historijski je potvrđena činjenica da se marksovski projekt socijalizma primarno pokušao realizirati ostvarenjem komunističke paradigme, odnosno *ukidanjem privatnog vlasništva*.

Zanemarimo li postojeće idejne razlike, kao i Marxove nedosljednosti, u koncipiranju teorijskih projekata socijalizma, te prihvatimo, kao njihov zajednički nazivnik, temeljni princip socijalizma: izgradnja humanog društva međuljudske jednakosti, solidarnosti i stvaralačkog prosperiteta svih njegovih članova, ostaje dvojbena što uzesti za prioritetni kriterij pojmovnog određenja socijalizma — rečeni teorijski projekt, ili realno opstojeći socijalizam kao jedino dosadašnje povijesno iskustvo ozbiljenja, odnosno pokušaja ozbiljenja tog teorijskog projekta.

U našoj marksističkoj teoriji prevladava stav o prioritetoj relevantnosti teorijskog projekta pred praktičkim ozbiljenjem, što se argumentira činjenicom da se socijalizam prvotno historijski javio, ne kao realitet, već kao pokušaj mišljenja humane ljudske zajednice, zbog čega »socijalistička misao predstavlja kriterij za utvrđivanje da li neka realnost jest ili nije socijalistička«.⁷ Ukoliko više društvena zbilja opstojećeg socijalizma odudara od teorijskih principa i postulata njegova projekta, utoliko se, navlastito u marksističkoj teoriji, njoj odriče pravo da se naziva socijalističkom, pa se, u kritičkoj raščlambi toga sustava on veoma često preimenuje u staljinizam, etatizam i sl., ili se rabi također teorijski problematična sintagma »birokratski socijalizam«. Smatram da time motivirana preimenovanja

⁴ *Ibid.*, str. 237

⁵ *Ibid.*

⁶ »Ali ti nezgodni momenti (raspodjele prema radu, op. M. K.) ne mogu se izbjeći u prvoj fazi komunističkog društva, onakvog kakvo je ono tek izašlo iz kapitalističkog društva poslije drugih porodačnih muka. (...) U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ropske podčinjenosti individuuma podjeli rada, a s njome i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego i prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individuuma porastu i produkcijske snage i kad svi izvori društvenog bogatstva poteknu obilnije — tada će tek biti moguće sasvim prekoračiti uski buržoaski pravni horizont i društvo će moći na svojoj zastavi napisati: Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!« K. Marx, *Kritika Gotskog programa*, Kultura, Zagreb, 1948, str. 24.

⁷ G. Petrović, *Mišljenje revolucije*, Naprijed, Zagreb, 1978, str. 275.

socijalizma imaju svoje teorijsko opravdanje, pa i sam u nekim svojim tekstovima za opstojeći socijalizam rabim sintagmu postrevolucionarno društvo. Tom sintagmom želim naglasiti, s jedne strane, da *postrevolucionarno društvo* ne odgovara *per definitionem* socijalističkoj paradigmi na način kako se to u njegovim okvirima – barem na razini oficijelne javnosti – podrazumijeva, te s druge strane da se radi o društvu bitno različitom od građanskog društva, o društvu koje je izgrađeno poslije revolucionarnog rušenja i ukidanja političkog sustava građanskog društva.

Da li to znači da je moguće negirati bilo kakvu vezu između socijalizma kao teorije i kao opstojeće zbilje, odnosno da se autore i pronositelje socijalističkog projekta može potpuno ekskulpirati od rezultata njegove praktičke realizacije?

Bez obzira na odstupanja od teorijskog projekta socijalizma u praksi njegova ozbiljenja, temeljni elementi strukture postrevolucionarnog društva nedvojbeno proizlaze iz teorijske paradigme socijalizma marksističke provenijencije. Štoviše, upravo ti elementi, kojima je teško odreći marksističko-socijalističku teorijsku inspiraciju – monopol političke vlasti komunističke partije kao avangarde proletarijata te ukidanje privatnog vlasništva, odnosno kapital-odnosa i robno-tržišne privrede – u najvećoj su mjeri i generirali aktualnu globalnu krizu socijalizma. Čak i marksistička kritika, ma kako radikalno negirala socijalistički karakter dehumaniziranoj praksi postrevolucionarnog društva, ipak nevoljko priznaje da je riječ o nekakvom socijalizmu. Tako npr. G. Petrović govori da su se 50-tih godina »klice socijalizma (...) doista i počele razvijati – u Istočnoj Njemačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i drugdje. Ovo buđenje socijalizma u zemljama koje su se nazivale socijalističkim igralo je veliku ulogu u svjetskim razmjerima.«⁸

Dakle, ako prethodno zaključimo da je postrevolucionarno društvo u praksi strukturirano kao svojevrsan spoj elemenata autentičkog socijalističkog projekta i elemenata što od istoga projekta odudaraju, potrebno je na temelju analize strukture postrevolucionarnog društva razriješiti dvojbu – da li je moguće odstranjenjem nesocijalističkih i afirmacijom izvornih socijalističkih postulata i principa inauguirati prosperitetni razvoj autentičnog socijalizma, ili je, kao pretpostavku prosperitetnog društvenog razvitka, nužno radikalno preinačiti, ili čak odbaciti samu marksističko-socijalističku paradigmu.

⁸ *Ibid.*, str. 278.

Kriza »socijalizma kao svjetskog procesa«

»Socijalizam kao svjetski proces«, od početka svoje provedbe, etablirao se, protivno postulatima marksovskog idejno-teorijskog projekta socijalizma, primarno u industrijski i ekonomski nerazvijenim pretkapitalističkim društvima, kao politički oktroirani društveno-ekonomski sustav. U tim je društvima socijalistički projekt zadobivao legitimitet što je, uz teorijsku osnovu u vidu voluntarističke ideologije revolucionarnog bogatstva u korist potlačenih proletariziranih masa – imao i zbiljsku osnovu u ubrzanom industrijskom razvoju i egalitarističkom podizanju društvenog i kulturnog standarda masa, koji je do tada, uslijed nerazvijenosti i kolonijalne eksploatacije, bio na nepodnošljivo niskoj razini.

Zbiljski legitimitet, međutim, socijalizam nikada nije stekao u relativno razvijenim srednjoeuropskim društvima u koja je nasilno iportiran u kontekstu vojno-političke podjele interesnih sfera supersila, dok ga sve više gubi i u zemljama III. svijeta uslijed strukturalne nesposobnosti prilagodbe novim uvjetima proizvodnje društveno-ekonomskog života.

Atraktivnost i zavodljivost socijalizma, kao pravednog i humanog društva budućnosti, dovedena je u pitanje u poslijeratnim desetljećima, i to ne samo poradi njegovih vlastitih neuspjeha, već prije svega vitalnošću i dinamičnošću suprotstavljenog kapitalističkog sustava.

Kapitalizam je, naime, za razliku od socijalizma, onkraj bilo kakvih ideologijskodoktriranih razvojnih recepata, vazda uspijevao prevladati prijeteće ekonomske krize i to specifičnom dijalektikom prestrukturiranja globalne strategije razvoja: od *keynesijanskog* državnog intervencionizma kojim su otklonjenje opasnosti kraha *laissez faire* kapitalizma, do nasuprotnog recentnog neoliberalističkog kulta tržišne privrede i privatnog kapitala kojim je zamijenjen posustali socijaldemokratski *welfare State* kapitalizam.

Globalni neuspjeh »socijalizma kao svjetskog procesa« – njegova, izgleda, definitivno izgubljena utakmica s kapitalizmom glede uspješnosti u razvoju proizvodnih snaga – postaje očiglednim usporedbom konkretnih društava. Poglavitito je, svojom egzaktnošću, porazna po socijalizam usporedba podijeljenih nacija, tim više što se europskom adutu kapitalizma (Zapadna vs. Istočna Njemačka) pridružio još izrazitiji iz III. svijeta (Južna vs. Sjeverna Koreja).

No, globalni neuspjeh socijalizma ne ogleda se samo u tome. Proklamirane reforme – u SSSR, Poljskoj, Mađarskoj, Jugoslaviji – kojima socijalističke zemlje nastoje otkloniti nedostatke vlastitih ekonomskih sustava, smjeraju reaffirmaciji privatnog vlasništva i robno-tržišne privrede, sljedeći pritom neoliberalističke inicijative što su se potvrdile u recentnim uspjesima kapitalističke ekonomije, inicijative koje su, međutim, izravno

suprotstavljene postulatima marksističke teorije kao ideologijske osnove socijalizma.⁹

Kriza jugoslavenskog »samoupravnog socijalizma«

Kao neposredni učinak raskida sa Staljinom i otklona paternalističkog pokroviteljstva Sovjetskog Saveza 1948. godine, u Jugoslaviji je proklamirana izgradnja alternativnog projekta samoupravnog socijalizma. Neprijateljsko okruženje Jugoslavije od strane zemalja »socijalističke zajednice«, nesmiljeni propagandni rat s jetkim optužbama protiv modela samoupravljanja, s jedne strane, kao i nepodijeljene simpatije i interes što ga je u svjetskoj demokratskoj javnosti i u znanstveno-teorijskim krugovima pobudio pokušaj emancipacije jedne male zemlje od dogmatske teorije i dehumanizirane zbilje staljinističkog *Levijatana*, s druge strane, potakli su i učvrstili uvjerenje nosilaca projekta samoupravnog socijalizma da je riječ o uistinu alternativnom projektu koji se bitno razlikuje od njemu inferiornog »realnog socijalizma«. Dapače, jugoslavenski projekt izgradnje socijalizma dobio je, u očima svjetske javnosti, *image*, uz kratki dah »Pražskog proljeća«, jedino opstojećeg »socijalizma s ljudskim licem«. No, kao što će se kasnije vidjeti, radilo se o pukom ideologijskom pričinu, s obzirom na činjenicu da se alternativni projekt jugoslavenskog samoupravnog socijalizma od svoje nekadašnje paradigme – »realnog socijalizma«, odnosno opstojećeg postrevolucionarnog društva, razlikovao više intencionalno i deklarativno nego faktički. Gotovo sva alternativnost jugoslavenskog projekta »socijalizma s ljudskim licem« iscrpljivala se u pukom normativizmu i eksperimentiranju s beskonačnim preinačavanjem vanjskih formi društvene reprodukcije što je rezultiralo samo učestalim izmjenama ustava, zakona, pravilnika, formuliranjem i prefurmuliranjem bezbrojnih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, dok je zbiljski društveni i ekonomski život, jednako kao i u »realnom socijalizmu«, ostao vazda podvrgnut voluntarističkoj kontroli državno-partijskog birokratskog aparata.

Jugoslavensko je društvo, kao prividno dinamično, a u osnovi statičko društvo, permanentno u krizi, budući da je oduvijek bilo opterećeno brojnim insuficijencijama individualnog i društvenog života, samo što je kriza tek u posljednje vrijeme postala manifestna. Prvotno je kriza opstojala u

⁹ Ovaj je tekst u osnovi napisan početkom rujna 1989. Promjene koje su se u tzv. socijalističkom svijetu u međuvremenu dogodile potvrdile su, smatram, osnovanost teza što se u njemu iznose. Međutim, na još dramatičniji način nego što se to u ovom tekstu pretpostavljalo, te su promjene ukazale na povijesnu neminovnost kraha socijalizma, upozorivši uz to da će svaki pokušaj zaprečivanja njegova kraha samo ubrzati ono što je neminovno i sam kraj socijalizma učiniti potpunijim.

latentnom obliku, utoliko što je bila prikriivena ubrzanom industrijalizacijom – financiranom ratnim reparacijama i dolarskim poklonima Zapada – koja je pružala kakvu-takvu osnovu za optimističku vjeru u »sretnu budućnost«; potom je kriza prividno otklonjena najprije izvozom nezaposlene i do tada ekstenzivno uposlene radne snage, a zatim inozemnim kreditima. Prividni prosperitet jugoslavenskog samoupravnog socijalizma, odnosno latentna forma njegove strukturalne krize, sve više je doprinosila rastućem raskoraku između proklamacije i zbilje, što je samo produbljavalo ideologijsko otuđenje kao paradigmatični oblik otuđenja postrevolucionarnog društva. Ideologijsko se otuđenje konkretno manifestiralo u daljnjem deklarativnom »usavršavanju« teorijskog modela samoupravnog socijalizma, paralelno sa sve većom regresijom zbilje društveno-ekonomskog života.

Višedimenzionalnost krize socijalizma

Historijskomaterijalistička »znanstvena« metodologija do sada se višestruko kompromitirala u analizama povijesne zbilje svojim pogrešnim dijagnozama i prognozama. Međutim, klasičnim marksističkim instrumentarijem moguće je nedvojbeno ustvrditi uzroke globalne krize socijalizma: višedimenzionalna kriza, kako socijalizma uopće, tako i jugoslavenskog samoupravnog socijalizma napose, primarno se artikulirala kao *ekonomska* kriza.

Ekonomski krah materijalne osnove društva, odnosno proizvodnih snaga, generirao je i ostale dimenzije i aspekte općedruštvene krize što su se posljedično pojavili; tako da se, kao rezultanta ekonomske krize, posvuda u socijalizmu javlja i *idejna, politička, moralna* kriza, a ako je riječ o višenacionalnim društvima, i kriza *međunacionalnih odnosa*. Ili, klasičnim marksističkim rječnikom kazano, kao neposredna posljedica krize materijalne osnove, slijedi kriza ideologijske nadgradnje.

Glede dijagnosticiranja krize jugoslavenskog samoupravnog socijalizma tragikomična je okolnost da su tu prostu formulu zakonomjernosti društvenog razvoja – koja spada u abecedu marksističke teorije, što se do besvijesti prežvakavala na bezbrojnim partijskim kursevima ideološkog obrazovanja – donedavna energično osporavali naši vodeći političari, inače oficijelni pronositelji iste te marksističke ideologije, naivno vjerujući da ekonomska kriza ne može narušiti jugoslavensku političku, ideološku, međunacionalnu etc. stabilnost.

Uobičajenim marksističkim ekonomističkim determinizmom mogu se dijagnosticirati neposredni uzroci krize, ali se s pomoću takve monokausalističke metodologije kriza ne može ni u potpunosti razumjeti, a kamoli razriješiti. Naime, iako je ekonomska osnova općedruštvene krize socijalizma

generirala i ostale njezine dimenzije, to ne znači da one u latentnom obliku nisu i prije postojale. Dakle, ne radi se o jednostavnom uzročno-posljedičnom odnosu; naprotiv, općedruštvena kriza socijalizma višedimenzionalno se perpetuira u spletu međusobno povratnih utjecaja različitih njezinih čimbenika i slojeva.

Prolazna kriza ili krah socijalizma?

Kako razriješiti aktualnu globalnu krizu socijalizma i da li je to uopće moguće bez zadiranja u samu bit marksističkosocijalističke paradigme?

Dosadašnja historijska iskustva pružaju argumente za sasvim izvjestan odgovor. Naime, kriza socijalizma nije od jučer; dapače, moglo bi se reći da je socijalizam od svojega nastanka u smislu društvena ozbiljenja permanentno u krizi koja je tijekom njegova dosadašnjeg historijskog razvoja vazda nazočna, bilo u latentnom ili manifestnom obliku. Brojni su dosadašnji pokušaji i ekonomskog i političkog reformiranja socijalizma, ali su se svi — bez obzira o naravi reformi i o kojoj se socijalističkoj zemlji radi — pokazali kao potpuni promašaj. Kriza socijalizma očito nije prolazna pojava; kao što je dosadašnje reforme nisu uspjele iskorijeniti, osnovano je pretpostaviti da to neće poći za rukom ni budućim socijalističkim reformama.

Marksistička kritika tumači krizu postrevolucionarnog društva birokratskim zastranjivanjima vladajuće političke strukture, odnosno nerealiziranjem autentičnog marksovskog socijalističkog projekta koji prema njoj ostaje neupitnim, neprikosnovenim i nedodirljivim.¹⁰ Pitanje je, međutim, koliko takva eshatologijska marksistička misao može dati djelotvorni odgovor na aktualna pitanja globalne krize socijalizma čija mizerna razina zbiljskoga života tako naglašeno odudara od utopijskih visova rečenoga teorijskog diskursa. Naime, elaboriranje apstraktnih odredbi Marxova eshatologijski shvaćena autentičnog čovjeka kao slobodnog, stvaralačkog, samostvaralačkog i univerzalnog bića i socijalizma kao autentične ljudske zajednice, apstraktnoga totaliteta superiornog partikularitetu građanskog svijeta, izgubilo je, po mojemu mišljenju, svaki legitimitet, teorijski, praktičkozbiljski, čak i ideologijski, a utoliko danas predstavlja puki anakronizam. Uostalom, tom i sličnom marksističkom frazeologijom ispunjeni su akti i rezolucije jugoslavenskog i svjetskog komunističkog pokreta, što u praksi zbiljskoga života postrevolucionarnog društva nije dovelo do podizanja kvalitete čovjekova života, već ga je, naprotiv, srozalo daleko ispod razine čovjeka građanskog društva. Povijesno nas iskustvo uči

¹⁰ Usp. npr. G. Petrović, *Ibid.*, str. 179-203, 275. i dalje; V. Korać, »Socijalizam u nerazvijenim zemljama«, u zborniku: *Misao i perspektive socijalizma*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1965, posebno str. 226-227.

da su uvijek eshatologijske, maksimalističke težnje za ozbiljenjem savršena čovjeka i savršena društva — što je najekletantnije došlo do izražaja u ideologiji i praksi staljinizma i nacionalsocijalizma, kao i u recentnijim slučajevima Maova, Pol Potova i Causcescuova režima — bile slijedene skrajnje dehumaniziranim rezultatima, a u ime »svijetlih« ideja ljudi su u pravilu gubili glave. Ili, kako bi Dante rekao, put u pakao vazda je popločan dobrim nakanama. Drugim riječima, opasna blizina pojmova *totaliteta* i *totalitarizma* čak je i leksički očigledna.

Iz svega rečenoga proizlazi da je kriza »socijalizma kao svjetskog procesa« strukturalne naravi, odnosno da je, ne samo opstojeći socijalistički društveno-ekonomski sustav, već i marksističkosocijalistička teorijska paradigma pretrpjela povijesni neuspjeh. To znači da ne postoje *povijesne* perspektive za ozbiljenje marksovog teorijskog projekta socijalizma.

Da li to znači da je jedina mogućnost za prosperitetni razvoj socijalističkih zemalja restauracija kapitalizma?

Potvrđan odgovor na ovaj upit zanemario bi strukturalne promjene u suvremenom kapitalizmu. Razvoj postindustrijskog informatičkog društva na osnovama treće tehnologijske revolucije bitno mijenja socijalnu strukturu visokorazvijenih zemalja Zapada u tolikoj mjeri da se osnovano govori o nastanku *postkapitalističkog* društva. Stoga bi restauracija kapitalizma u socijalističkim zemljama predstavljala puki anakronizam koji ne bi vodio njihovu prosperitetnom razvoju. S druge bi strane također neprimjereno bilo govoriti o perspektivama izgradnje postkapitalističkog društva u društvima u kojima se kapitalizam nije razvio, barem ne do kraja svojih historijskih mogućnosti.

Nasuprot tome, razriješenje globalne krize socijalizma moguće je jedino u perspektivi korjenite izmjene strukture socijalističkog društveno-ekonomskog sustava, kao i bitne preinake socijalističke idejno-teorijske paradigme.

Perspektive postsocijalizma

Iz prethodno navedenoga proizlazi da se općedruštvena kriza socijalizma ne može prevladati pukim ekonomskim oporavkom koji bi, potom, otklonio sve ostale aspekte njezina ispoljavanja, kao što se ni ekonomska kriza ne može razriješiti, a da se istodobno ne otklone i neposredni uzroci idejne, političke, moralne, međunacionalne krize. Naime različiti aspekti općedruštvene krize socijalizma međusobno su strukturalno povezani.

Recentni pokušaji prevladavanja *ekonomske* krize socijalizma smjeraju promjeni sustava reprodukcije društveno-ekonomskog života, jer se opstojeći

sustav, kako državnog vlasništva u »realnom socijalizmu«, tako i paradržavnog, odnosno »društvenog vlasništva« u »samoupravnom socijalizmu« pokazao potpunoma ekonomski neefikasnim. Temeljni model ozdravljenja privede je, prema iskustvima razvijenog svijeta, oslobađanje tržišnih mehanizama i slobodna konkurencija različitih vlasničkih sistema. No, da bi se uopće omogućila primjena toga modela, potrebno je prethodno odbaciti ideološki okvir proklamirane socijalističke paradigme, što kao pretpostavku zahtijeva razrješenje opstojeće idejne krize.

Idejna kriza očituje se u evidentnom neuspjehu navedene socijalističke paradigme, odnosno, šire uzevši, u gubljenju legitimiteta marksizma kao oficijelne ideologije i monopolističkog *Weltanschauung*a koji – poput fiksnih feudalističkih ograda nekada – zaprečuje efikasan razvoj proizvodnih snaga kao osnovne pretpostavke društvenog prosperiteta.

Antičkogrčki pojam *paideia* – kao pretpostavka kultiviranja čovjeka i njegova svijeta, odnosno usvajanja i izgrađivanja istodobno, globalne kulture kao povijesnog proizvoda čovjeka *en général* – neizostavno podrazumijeva usvajanje različitih, pa i međusobno suprotstavljenih idejnih sklopova, odnosno njihov konstruktivni demokratski dijalog. međutim, reducirana *marksistička paideia*, nazočna je u društvenoj svijesti i zbilji socijalizma samo kao ortodoksni monolog ili, u najboljem slučaju, kao dijelov različitih marksizama, u kojemu su se, primjerice, *praksisovci* sporili s *ortodoksnim dijalektičkim materijalistima* ili s *oficijelnim ideolozima* o tome odgovara li neka ideja ili politički potez više ili manje izvornom Marxovu mišljenju. Radilo se, dakle, o neproduktivnim i reduciranim, tipičnim skolastičkim rasprama, utoliko što se, kao jedini kriterij prosudbe, uzimala tzv. autentična Marxova misao, a ne zbiljski problemi društvena života.

Model razrješenja idejne i političke krize u biti je istovjetan modelu prevladavanja ekonomske krize: otvaranje prostora idejnom pluralizmu kojim se omogućuje sučeljavanje različitih idejnih rješenja od kojih će najbolja u slobodnom tržišnom natjecanju na tlu društvene zbilje potvrditi svoju superiornost, što na političkom planu pretpostavlja uvođenje višestranačke parlamentarne demokracije.

U kontekstu navedenih promjena *partijsku državu socijalizma* zamjenjuje *pravna država postsocijalizma* bez komunističkog političkog monopola, s neovisnim nadstranačkim sudstvom, policijom i vojskom, te s izvršnom vlašću izabranom na neposrednim demokratskim izborima.

Temeljni rezultat buržoaske revolucije – rascjep čovjekova (feudalnog) svijeta na odvojene sfere *političke države* i *gradanskog društva* – interpretiran je u marksističkoj tradiciji kao značajan, ali nedostatan oblik čovjekove emancipacije: »*Politička* emancipacija je, svakako veliki napredak, ona nije doduše posljednji oblik ljudske emancipacije uopće, ali je posljednji oblik ljudske emancipacije unutar dosadašnjeg svjetskog poretka. (...)

Politička emancipacija je, s jedne strane, redukcija čovjeka na člana građanskog društva, na *egoističnog, nezavisnog* individua, a s druge strane na *građanina*, na moralnu ličnost.¹¹

Nasuprot tomu, kao cilj socijalističke revolucije, proklamirana je *ljudska emancipacija* kojom bi se rascijepljeni buržoaski svijet trebao iznovice objediniti u svojem eshatologijskom jedinstvu: »Tek kad stvaran, individualan čovjek povrati u sebe apstraktnog građanina i kao individualan čovjek postane *generičko biće* u svom empirijskom životu, u svom individualnom radu, u svojim individualnim odnosima, tek kada čovjek spozna i organizira svoje 'forces propres' kao *društvene snage* i, stoga, više ne bude dijelio društvenu snagu u obliku *političke snage*, tek tada će čovjekova emancipacija biti dovršena:«¹² Ovo »dovršenje čovjekove emancipacije« manifestiralo se, međutim, u praksi socijalizma kao ukidanje autonomije čovjekova života čije su sve sfere bile podvrgnute voluntarističkoj kontroli institucija »nove religijske« odnosno partijske države.

Stoga je važno izvan dominacije i kontrole političkih institucija postsocijalističke države omogućiti razvoj autonomne sfere građanskog društva s legitimnim ekonomskim, kulturnim, nacionalnim, svjetonazornim, vjerskim i drugim partikularitetima, u okviru kojega jedino i mogu doći do izražaja inicijative samoupravno organiziranih građana. Kao što je dosadašnje jugoslavensko iskustvo pokazalo, istinsko samoupravljanje ne može funkcionirati u socijalizmu, odnosno u uvjetima državno-partijske birokratske kontrole privrednog i općenito društvenog života. Autentično samoupravljanje ima razvojnu perspektivu samo u okviru *postsocijalističkog građanskog društva* kao autonomne sfere odijeljene od institucionalne države. Na drugoj strani, samoupravna je država teorijski nonsens, *contradictio in adjecto*, te se u praksi iskazuje dijelom kao ideologijska farsa, a dijelom kao anarhija neodgovornog ponašanja prikrivenih središta moći.

Socijalizam je okončao svoju povijesnu misiju na Trgu *nebeskoga mira*, te na temišvarskim i bukureštanskim ulicama: namjesto »otvaranja mogućnosti za slobodni stvaralački razvoj svakog pojedinca«¹³ socijalizam je proizveo obezličene čovjeka, pretvarajući ga, u znakovito zastrašujućoj apokalipsi, čak i doslovice — tenkovskim gusjenicama — u dio amorfne mase.

¹¹ K. M a r x, »K židovskom pitanju«, u: K. M a r x — F. E n g e l s, *Rani radovi*, str. 51, 65.

¹² *Ibid.*, str. 65.

¹³ Usp. G. P e t r o v i ć, *Ibid.*, str. 184.

Nasuprot socijalizmu, novo postsocijalističko društvo nije još jedan novi eksperimentalni model s unaprijed zadanim ideologijskim okvirima. Riječ je naprosto o mogućem načinu razvoja dosadašnjeg postrevolucionarnog društva prema priključenju u postindustrijsku civilizaciju sjedinjene Europe. Budući da tu civilizaciju grade visokorazvijena postkapitalistička društva, od kojih se svijet socijalizma — i po načinu proizvodnje gospodarskog, društvenog i političkog života — bitno razlikuje, postrevolucionarna se društva njoj ne mogu priključiti ni pukom restauracijom kapitalizma,¹⁴ jer za to naprosto nisu razvojno sposobna. Stoga je postsocijalizam, kao prijelazno razdoblje i put prema uključenju u europske civilizacijske trendove, njihova jedina mogućnost.

¹⁴ Kao što su već neki eksperti upozorili, jedna od realnih, ali tamnih, alternativa razvoju postsocijalizma u dosadašnjim postrevolucionarnim društvima je restauracija kapitalizma. Takav koncept razvoja — moglo bi ga se nazvati: *sindrom uspavane ljepotice* — promatra dosadašnje razdoblje socijalizma kao stanje hibernacije, apsolutnog razvojnog mirovanja, kojemu nužno predstoji isti razvojni put što su ga razvijene kapitalističke zemlje davno prošle. Takva prognoza predviđa suočavanje s brojnim socijalnim, klasnim i gospodarskim proturječnostima što ih sobom nosi prvobitna akumulacija kapitala.

L i t e r a t u r a :

1. R. B a h r o, *Alternativa*, Kritika realnog socijalizma, Globus, Zagreb, 1981.
2. A. G o r z, *Zbogom proletarijatu*, S one strane socijalizma, Globus, Zagreb, 1983.
3. M. K u k o č, *Usud otudenja*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1988.
4. K. M a r x – F. E n g e l s, *Radni radovi*, Kultura, Zagreb, 1953.
5. K. M a r x, *Kritika Gotskog progma*, Kultura, Zagreb, 1948.
6. D. P e j o v i ć – G. P e t r o v i ć (ur.), *Smisao i perspektive socijalizma*, (Zbornik), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1965.
7. G. P e t r o v i ć, *Mišljenje revolucije*, Od »ontologije do filozofije politike«, Naprijed, Zagreb, 1978.
8. A. S c h a f f, *Komunistički pokret na raspuću*, Globus, zagreb, 1985.
9. XXX, »Nove rasprave o civilnom društvu«, (Tematski broj časopisa *Pogledi*, 18/1988, 1, Split)
10. XXX, »Civilno društvo i socijalizam«, (Tematski broj časopisa *Gledišta*, 29/1988, 5-6, Beograd)

*Mislav Kukoč: HISTORICAL BREAKDOWN OF SOCIALISM AND THE
PERSPECTIVES OF POSTSOCIALISM*

S u m m a r y

»Socialism as a world process« from its beginning was established, contrary to the postulates of Marxian ideological and heoretical project, primarily in the industrially and economically underdeveloped, pre-capitalistic societies as politically imposed social and economic system. Socialism never gained real legitimacy in relatively developed middle European societies in which it was forceably imported within the context of military and political interest of the super powers while it was being lost in the countries of the Third World due to the structural inability for adjustment of production of socio-economic life in new circumstances.

Socialism, as politically imposed socio-economic system, without any real historical perspectives for the prospective civilizational and technological development (as historical experince has shown) cannot be improved because of the static character of its own structure.

It is only with radical structural changes in the essence of socialism – the elimination of political monopoly of the ommunist birocracy and the economic monopoly of state and quasi-state («social») property – that it would be possible to create preconditions for a dynamic socio-economic system, capable of accommodating to unpredictable circumstances of developing new informatic post-industrial civilization. Just mentioned changes would, however, mark – in theoretical and practical sense – *the transition from socialism to postsocialism*.